

ЗМІСТ

<i>Назар Вацшин</i> ОДІССЕЯ ПЕТРА НІЩИНСЬКОГО.....	3
<i>Любомир Коблик</i> ВІД РЕДАКТОРА.....	26

ОДІССЕЯ

Пісня перша.....	35
Пісня друга.....	50
Пісня третя.....	65
Пісня четверта.....	82
Пісня п'ята.....	111
Пісня шоста.....	128
Пісня сьома.....	140
Пісня восьма.....	152
Пісня дев'ята.....	172
Пісня десята.....	192
Пісня одинадцята.....	212
Пісня дванадцята.....	234
Пісня тринадцята.....	250
Пісня чотирнадцята.....	266
Пісня п'ятнадцята.....	285
Пісня шістнадцята.....	304
Пісня сімнадцята.....	321
Пісня вісімнадцята.....	342
Пісня дев'ятнадцята.....	357
Пісня двадцята.....	378

ОДІССЕЯ ПЕТРА НІЩИНСЬКОГО

Іван Франко в листі до Михайла Драгоманова від 1 березня 1889 року пише зокрема так^{*}:

А «Одіссея», переведена Ніщинським, так хоч і для простого народу годиться; я колись розказував її з пам'яті в селі через кілька вечорів – і слухати її сходилась майже ціла наша слобода, чоловік по 30 і більше, старих і молодих, і відірватись не могли, – розказував і арестантам у тюрмі, і добре знаю, яке вона враження робить.

Промовиста картина, годі щось додати – перед нами сила епосу як вона є, чисте свято Слова: історія, вперше розказана майже три тисячі років тому, триває, живе і діє чари на нових слухачів, хай і переспівана чужинецькою мовою десь на далекій від Гомера Півночі. Картина ця, мабуть, утішила б, але навряд чи здивувала Аеда, бо ж то, сказав би він, найзвичніша на світі річ – коли люди збираються гуртом послухати про славетні чини й тяжкі поневіряння великого героя.

З цього погляду тритисячолітня відстань між гомерівськими рапсодами й першим українським перекладом «Одісеї» – набагато менша, ніж те століття, що розділяє Петра Ніщинського з нами, з днем сьогоднішнім: де читання й оповідь загалом – приватний ритуал; де поза школою «Іліаду» й «Одіссею» читають частіше тому, що *turpe est nescire*; де Гомер

* Франко І. Я. Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1986 р., т. 49, с. 198–202.

як поетична стихія і магнетична сила оповіді поступається Гомерові як такому собі «культурному наборові джентльмена».

А втім, попри всі зміни, нас і далі, як сто, триста чи три тисячі років тому, ваблять історії, вабить Слово, що постійно шукає собі нових шляхів на світ. От і нині Гомер співає українцям про «бувалого мужа» вже через свіжий, хрестоматійний переклад «Одіссеї» Бориса Тена – переклад ретельний, філологічно сумлінний, такий, що, за справедливою оцінкою критики, «відповідає усім вимогам сучасного гомерознавства».

Але українська культура щаслива мати навіть більше, ніж виконаний на найвищому рівні переклад такого вагомого, буквально *не-обхідного* літературного твору, – і про це сьогодні не завадило б нагадати. Бо ж є ще ота давніше перевіршована українською «Одіссея» – праця, якій ми, здається, й досі винні дві слові; праця, яку український читач і критик передчасно відклали на полицю історичних та літературних фактів.

Було б щонайменше наївно читати сьогодні «Одіссею» в перекладі Петра Байди-Ніщинського без поправки на час і добу; розглядати цей текст лише як одну з українських інтерпретацій Гомерової поеми, ставлячи її в один ряд з перекладом Бориса Тена. Так само наївно – трактувати тенівську «Одіссею» суто як оновлення, удосконалене згідно з вимогами сучасного гомерознавства. Між цими «Одіссеями» – напружений зв'язок і гіркий символізм; їх розділяє вісімдесят драматичних, а навіть трагічних років відчуження. «Одіссея» тенівська, що нині має статус хрестоматійної й канонічної, – перекладена на *літературну* українську, тоді як «Одіссея» Петра Ніщинського – на літературну, що водночас і передовсім була мова *народна*. Тенівська – зроблена з засягом «на всі часи», майстерно виписана оформленим, зрілим койне жанрової традиції; а та перша –

створена для українців, які жили й були «там і тоді», писана ще мовою їхньої питомої близькості зі світом. Тому зіставляти Байдину «Одіссею» з Теновою – значить, зокрема, говорити про саму опозицію «мова народна – мова літературна»; про те, як цей розрив виник і як розростався.

Звісна річ, генеза всякого літературного чи, вужче, жанрового стандарту передбачає відчуження – застигання форми на противагу вічно мінливій реальності розмовної мови. Однак коли розглядати зміни, яких у період між Ніщинським і Теном зазнала українська, то геть нелегко говорити про природні метаморфози і внутрішньомовні процеси.

Досить сказати, що вже Байдина «Одіссея» мусила торувати собі нелегкий шлях на світ через Емський указ (1876 р.); що перекладач за свою роботу свідомо розплачувався кар'єрою, а згодом поплатився й здоров'ям*. Але Ніщинський, хай скільки йому випало натерпітися, бачив тільки тінь од тіні того, що доведеться пережити українцям у подальші «міждіссейні» вісімдесят років: попереду – горнило індустріалізації, винищення села як традиційного суспільства й живого мовного нурту; і, звісна річ, послідовна політика «зближення двох братніх мов і культур».

«Мова – душа народу». Метафора така вживана, що, либонь, уже ні до кого нічого не промовляє. Однак коли говоримо про першу** українську «Одіссею», про її складне відношення

* Про поневіряння й долю Ніщинського після публікації перекладу «Одіссеї» див: «Славетний подолянин Петро Іванович Ніщинський» (передмова): А. Ф. Завальнюк, Т. О. Марчук; ред.: О. Г. Поліщук, М. Г. Спиця; відп. за вип. Н. І. Морозова. – (біобібліогр. покажч.): до 180-річчя від дня народж. / Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; уклад. Г. М. Авраменко – Вінниця, 2012. – 64 с.

** Першою «Одіссею» Петра Ніщинського можна назвати з деякою умовністю – саме як повний, виконаний гексаметром і до того ж опублікований переклад Гомерової поеми. Адже відомо, що перед Ніщинським «Одіссею» повністю переклав Олександр Навроцький, однак його версія донині зберігається лише в рукописі.

до сучасності, цю метафору можна і треба оживити дещо парадоксальним доповненням: мова – це плоть, шкіра народу. Селяни і в'язні годинами слухали Франка, бо мова його оповіді – у шестимірниках Ніщинського – торкалась (не могла не торкатись!) насамперед їхнього світу, їхнього середовища, їхніх обр'їв і ландшафтів. Мова цього перекладу – мова *присутності при речах, про які вона мовить*.

Звідси, мабуть, те дивне, двояке відчуття, що зринає в нас, коли читаємо Байдині рядки нині: наче торкаємося чогось найінтимнішого, тільки нам призначеного, а заразом – чогось уже не нашого, призабутого й відчуженого. Звідси й ностальгія, адже до нас промовляє невтрачена мова втраченого світу.

Зрештою, найяскравіше свідчення тих незворотних змін, що сталися в період між Ніщинським і Теном, можемо бачити в постаті незрівнянного Миколи Лукаша, а властиво – в тому, як його перекладацьку діяльність сприйняли сучасники й нащадки. Йдеться навіть не про утиски з боку радянської цензури (тут дивно було б сподіватися іншої реакції). Зухвалий, воістину *донкіхотський*, Лукашів проєкт української мови, цілком природно, вже не могло засвоїти, ба навіть зрозуміти саме українство – рубрикувало ту мову як екзотику, відкупившись від перекладача терміном «барокова традиція».

З огляду на все сказане вище, хто сьогодні наповажне став би докоряти, що в Ніщинського, мовляв, Лаертід – *Лаертенко*, а герої – *лицарі*, які, буває, носять замість плащів *жупани*, сидять на *фотелях*, люблять *смикнути по келішку* і часом *повзають по саду-винограду*, – ні на що, крім поблажливої усмішки, не заслужив би. А втім, навіть такому «наївному» критикові легко буде показати, що перекладач іноді приодягає, та не травестує гомерівських героїв; що в його гексаметрах чути відгомін

Котляревського, проте вони, ці гексаметри, вже далекі від котляревщини, далекі від гулаківського: «Пархоме, в щасті не брикай», далекі й від переспівної «Льйонянки» Руданського. Так, Байдина «Одіссея» одомашнена, вона глибоко українська – але не вбранням і декораціями, а передовсім музикою, просодикою, фразою, синтаксисом та інтертекстом.

Тепер, коли мовлено за деякі, особливо важливі, історичні аспекти, можна пильніше придивитися до самого перекладу – до його поетики й «електрики».

Годі не завважити, що нині всякий охочий дослідити біографію Петра Ніщинського знайде про нього більше розвідок, присвячених композиторській, а не перекладацькій діяльності*.

Ніщинський, проживши багато років в Атенах, хоч і мав за плечима глибокі знання грецької мови й літератури, був, мабуть, ще глибше занурений в український мелос. У 60-70-і роки він близько потоваришував з видатними українськими мистцями того часу – М. Кропивницьким, П. Сокальським, братами Тобілевичами. Саме щира дружба з М. Кропивницьким, основоположником українського театру, зміцнила зв'язок Ніщинського з музичним мистецтвом і сприяла розвитку його таланту. Петро Іванович починає збирати та обробляти народні пісні. Особливо його увагу привертає жанр історичних пісень.

Приблизно тоді ж знайомиться і з Миколою Лисенком. Саме Лисенкові Ніщинський присвячує обробку пісні «Байда» – про боротьбу українських козаків проти турків. Цій пісні він

* З такої нагоди варто згадати одне з нечисленних перекладознавчих досліджень, присвячених зокрема «Одіссей» Ніщинського, – дисертацію доктора філософських наук Павла Содомори «Побутові реалії Гомерової «Одіссей» у перекладі (на матеріалі українських перекладів поеми)», 2004.

Котляревського, проте вони, ці гексаметри, вже далекі від котляревщини, далекі від гулаківського: «Пархоме, в щасті не брикай», далекі й від переспівної «Льйонянки» Руданського. Так, Байдина «Одіссея» одомашнена, вона глибоко українська – але не вбранням і декораціями, а передовсім музикою, просодикою, фразою, синтаксисом та інтертекстом.

Тепер, коли мовлено за деякі, особливо важливі, історичні аспекти, можна пильніше придивитися до самого перекладу – до його поетики й «електрики».

Годі не завважити, що нині всякий охочий дослідити біографію Петра Ніщинського знайде про нього більше розвідок, присвячених композиторській, а не перекладацькій діяльності*.

Ніщинський, проживши багато років в Атенах, хоч і мав за плечима глибокі знання грецької мови й літератури, був, мабуть, ще глибше занурений в український мелос. У 60-70-і роки він близько потоваришував з видатними українськими мистцями того часу – М. Кропивницьким, П. Сокальським, братами Тобілевичами. Саме щира дружба з М. Кропивницьким, основоположником українського театру, зміцнила зв'язок Ніщинського з музичним мистецтвом і сприяла розвитку його таланту. Петро Іванович починає збирати та обробляти народні пісні. Особливо його увагу привертає жанр історичних пісень.

Приблизно тоді ж знайомиться і з Миколою Лисенком. Саме Лисенкові Ніщинський присвячує обробку пісні «Байда» – про боротьбу українських козаків проти турків. Цій пісні він

* З такої нагоди варто згадати одне з нечисленних перекладознавчих досліджень, присвячених зокрема «Одіссей» Ніщинського, – дисертацію доктора філософських наук Павла Содомори «Побутові реалії Гомерової «Одіссей» у перекладі (на матеріалі українських перекладів поеми)», 2004.

(V, 324), «танув, як свічка» (V, 153), от і в цьому рядку – «як полову по вітру».

Ще один особливо яскравий приклад такого вукраїнення знаходимо в пісні I (177), де Телемах каже про батька, що той:

...ἐπεὶ καὶ κείνος ἐπίστροφος ἦν ἀνθρώπων

Борис Тен віддає складний, але етимологічно промовистий прикметник *ἐπίστροφος* (дослівно можна було б перекласти як «такий, що обертається [між людьми]»)* нейтральним описовим виразом «що з людьми мав широкі стосунки».

Натомість у Ніщинського:

Бо панотець мій любив, щоб з людьми хліба-соли ділити.

Ніщинський сміливо, але – знову – делікатно поводитьсь з першотекстом. Вираз, хоч і відносить до українських реалій, до місцевого колориту, однак не чинить «кривди» супроти еллінського світу й епічного духу. До того ж скільки в цьому «хліба-соли ділити» плоті й крові, скільки глибини й легкості; яке невимушене звучання, а водночас – глибоке відлуння!

І коли вже мовлено за звучання й відлуння, то треба сказати, що народнопісенними алюзіями й питомою ідіоматикою одомашнення Байдиного перекладу аж ніяк не вичерпується. Через його гомерівські шестимірники часто промовляють й інші, найвагоміші для українця тексти.

* З обертанням пов'язаний і найвідоміший епітет усієї поеми, яким ще в першому рядку означено Одиссея, – *πολύτροπος* («такий, що багато обертається»). Через їхню композиційну щільність і образну густину, наблизитись до таких прикметників у перекладі зазвичай можна хіба що завдяки щасливому збігу внутрішніх мовних форм. Однак в українській з давньогрецькою тут збігів не знайшлося: «бувалий» перекочував від Байди до Тена як тяжка, але вимушена втрата.